

συχνῆς οἰνοποσίας, ἀγανακτῶν λέγει· «κακοδαίμων σφόδρα, ὅστις ἀγεται γαμετὴν γυναῖκα, πλὴν ἐν τοῖς Σκύθαις *)· ἐκεῖ γὰρ μόνον οὐ φύεται ἀμπελος»· καὶ ἄλλος γράφει τὸν ὄρκον τῆς γυναικὸς εἰς οἶνον. Καὶ ἄλλως δὲ συχνάκις ἀπαντᾶται οἶονεὶ ἀνηλεῶς μαστιζομένη ἢ οἰνοπότις καὶ μέθυσος γυνή. Οἱ τοιοῦτοι ὅμως σαρκασμοὶ τῶν γυναικῶν, μαρτυροῦντες μεθυστικὴν τάσιν τοῦ γυναικείου φύλου, οὐδαμῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁμοιάζον καὶ ταῖς γυναιξὶ τῶν Ἰαβανῶν τοῦ Ἰνδικοῦ ποιήματος, αἵτινες ἦσαν κατὰ χρέος μέθυσοι.

§ 9. Καὶ ἄλλα δὲ παραδείγματα ἐκτάκτου καὶ περιέργου καὶ κωμικῆς τῷ ὄντι προφυλάξεως ἐκ μέρους τῶν ἀνδρῶν κατὰ τῆς γυναικείας ἀκρασίας ἀναφέρονται· αἱ κατὰ τοῦ Εὐριπίδου ἀγανακτοῦσαι γυναῖκες, αἰτιολογοῦσαι τὴν κατ' αὐτοῦ καταδικαστικὴν ἀπόφασιν, λέγουσιν, «εἶτα διὰ τοῦτον ταῖς γυναικωνίτισι σφραγίδας ἐπιβάλλουσιν ἤδη καὶ μοχλοὺς τηροῦντες ἡμᾶς, καὶ προσέτι Μολοττικοὺς τρέφουσι μορμολυκεῖα τοῖς μοιχοῖς κύνας,» καὶ παρὰ Μενάνδρῳ σπουδαιότερα τις ἀπευθύνεται συμβουλή περὶ τοῦ τρόπου τοῦ μεταχειρίζεσθαι τὴν γυναῖκα, ἐνθα λέγεται, «ὅστις δὲ μοχλοῖς καὶ διὰ σφραγισμάτων σώζει δάμαρτα, δρᾶν τι δὴ δοκῶν σοφόν, μάταιός ἐστι καὶ φρονῶν οὐδὲν φρονεῖ». Ἄλλ' ἐκ ταύτης τῆς τῶν κωμικῶν γενικῆς κατὰ τῶν γυναικῶν καταφορᾶς οὐδαμῶς ἐξάγεται, ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες ἄνδρες εἶχον κυριολεκτικῶς ὑπὸ κλεῖθρα καὶ μοχλοὺς καὶ σφραγίδας τὰς θύρας τῆς γυναικωνίτιδος. Ἐὰν δ' ἐνίοτε ἀναφέρονται καὶ εὐνοῦχοι, ἡ λέξις κεῖται ἐν γρήσει πρὸς παράστασιν τῆς βαρβαρικῆς συνηθείας· διότι καθ' Ἰρόδοτον «παρὰ τοῖσι βαρβάροισι τιμιώτεροί εἰσιν οἱ εὐνοῦχοι πίστιος ἕνεκα τῆς πάσης» τῶν μὴ τοιούτων· διὸ καὶ ἐν ταῖς βασιλείοις αὐλαῖς τῶν Περσῶν ἦσαν καὶ ὀφθαλμοὶ καὶ ἀκοαὶ τὸ εὐνούχων γένος, ὡς οὐ παίδων, οὐ συγγενείας τὸ πιστὸν τῆς εὐνοίας, μετασπώσης, ἀλλὰ μόνου τοῦ πιστεύσαντος ἀναρτώσης· εὐρηται μὲν παρὰ Πλάτωνι ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Καλλίου καὶ τις εὐνοῦχος, ἀλλ' οὗτος ὡς θυρωρός, ἐκ τούτου ὅμως οὐδαμῶς ἀπο-

*) Διότι φαίνεται ὅτι τότε ἦσαν ἐκεῖνοι ἔθνος ἄκονον καὶ νηφάλιον.

δεικνύεται ὅτι μετεχειρίζοντο αὐτοὺς καὶ πρὸς φύλαξιν τῶν γυναικῶν· τὸ δὲ παρα Τερεντίῳ λεγόμενον περὶ τινος ὅτι ἤθελεν εὐνούχους ¹⁾ περιορίζεται μόνον εἰς τὰς βασιλίσσας, ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἐκληπτέον κατὰ γράμμα ²⁾. Πᾶσαι ὅμως αὗται αἱ προφυλάξεις ἦσαν ἐξαιρέσεις σπάνιαι, καὶ ἴσως μάλιστα αἱ σφραγίδες καὶ οἱ μοχλοὶ οὐδέποτε ἦσαν ἐν γρήσει, ἀλλ' ὁ Ἀριστοφάνης, καθαπτόμενος τοῦ Εὐριπίδου δι' ὅσα ἐν τοῖς δράμασιν αὐτοῦ ἔλεγεν ὅτι οἱ ἄνδρες μετεχειρίζοντο κατὰ τῶν γυναικῶν, κωμικώτερον ἐπάγει ὅτι οὗτος δῆθεν εἰδίδαξεν αὐτὰ τοὺς ἄνδρας ἐν τῇ πράξει. Βεβαιότατον ὅμως ὅτι ἡ ἐξοδὸς καὶ δημοσία ἐμφάνις τῶν γυναικῶν ἦν ὑποβεβλημένη εἰς γενικοὺς καὶ νενομοθετημένους περιορισμούς· πρὸς τοῦτο ἦν διωρισμένη ἰδιαιτέρα ἀρχή, οἱ καλούμενοι γυναικονόμοι ἢ γυναικόκοσμοι, οἵτινες ἐκτὸς τῶν ἄλλων καθηκόντων αὐτῶν ὄφειλον ἐπαγρυπνεῖν ἐπὶ τῶν ἐξόδων τῶν γυναικῶν· τοιοῦτοι γυναικονόμοι ὑπῆρχον ἐν Συρακούσαις, ὅπου ἦν νόμος, ὑποβάλλων τὰς γυναῖκας περὶ τὰς ἐξόδους εἰς τὴν ἐπίβλεψιν τούτων, «τὴν ἐλευθέραν μὴ ἐκπορεύεσθαι ἡλίου ὀδεδυκότες... ἐκωλύετο δὲ καὶ δι' ἡμέρας ἐξιέναι ἄνευ τῶν γυναικονόμων, ἀκολουθούσης αὐτῇ μιᾶς θεραπαινίδος» καὶ ἐν Ἀθήναις δὲ ὑπῆρχον τοιοῦτοι· «γυναικόκοσμοι ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ κόσμου τῶν γυναικῶν, τὰς δὲ ἀκοσμούσας ἐζημίουν καὶ τὰς ζημίας αὐτῶν γράφοντες ἐξετίθεισαν ἐπὶ τῆς πλατάνου τῆς ἐν Κεραμεικῇ.» Πάντως δ' ἐγένετο τοιοῦτος περιορισμὸς ἐν μ.σ.λλον ἀριστοκρατούμεναις πολιτείαις κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη λέγοντα, «παιδονόμος καὶ γυναικονόμος καὶ εἴ τις ἄλλος ἀρχῶν κύριός ἐστι τοιαύτης ἐπιμελείας ἀριστοκρατικόν, δημοκρατικόν δ' οὐ· πῶς γὰρ οἶόν τε κωλύειν ἐξιέναι τὰς τῶν ἀπόρων;» καὶ ἀλλαγῶν ὁ αὐτὸς λέγει ὅτι «τούτων τῶν ἀρχῶν ἔνιαι φανερώς εἰσιν οὐ δημοτικά, οἷον γυναικονομία καὶ παιδονομία· τοῖς γὰρ ἀπόροις ἀνάγκη χρῆσθαι καὶ γυναῖξί καὶ παισίν, ὥσπερ ἀκολούθως διὰ τὴν ἀδουλίαν»· ὁμοίως

¹⁾ «Porro eunuuchum dixisti velle te, quia solae utuntur his regibus».

²⁾ Διὸ καὶ οὐδαμῶς ἔχεται ἀληθείας τὸ παρὰ Barthélemy «en general elles ne doivent paraître qu'accompagnées d'eunuques».

τινάς ἐπισκόπους τῶν ἡθῶν γυναῖκας διορίζει καὶ ὁ Πλάτων ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Νόμοις. Ὡσαύτως αἱ εὐπορώτεραι τῶν γυναικῶν ἐξήρχοντο συνήθως μετὰ θεραπαινῶν καὶ δούλων.

§ 10. Πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι οἰκιακαὶ σχέσεις τῶν συζύγων ἀντεστοίχουν ἐν γένει πρὸς τὰς ιδέας καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Εὐρώπης. Γινώσκομεν ὅτι ἡ τῶν ἀρχαίων γυναικωνίτις, τὸ ἰδιαίτερώς διὰ τὰ θήλεα μέλη τοῦ οἴκου προσδιωρισμένον τμήμα αὐτοῦ, ἦν ἱερόν καὶ ἄδυτον, καὶ εἰς τοῦτο μόνοι οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς ἠδύναντο εἰσέρχεσθαι κατὰ τὸν Κορνήλιον Νέπωτα, λέγοντα ὅτι παρ' Ἑλλησιν ἡ γυνὴ διατρίβει ἐν τῷ ἐνδοτέρῳ μέρει τοῦ οἴκου, ὅπερ καλεῖται γυναικωνίτις, ἐνθα οὐδεὶς εἰσέρχεται, ἐὰν μὴ ἦ στενὸς συγγενής *). ἀλλὰ περιορισμὸς ἐντὸς ταύτης τῆς γυναικωνίτιδος ἐλάμβανε χώραν τὸ μέγιστον διὰ τὰς παρθένους, δι' ἃς ἡ ἐσωτερικὴ θύρα, ἡ μέσαυλος, ὄφειλεν εἶναι τοιοῦτον ὄριον, οἷον ἦν ἡ ἐξωτερικὴ πύλη, ἡ αὐλειος, διὰ τὴν ἐγγαμον οἰκοδέσποιναν, καὶ διὰ τοῦτο προσφυέστερον περὶ τῶν παρθένων δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἦν γένος εἰθισμένον ζῆν δεδυκὸς καὶ σκοτεινόν, ὅπερ ὁ Πλάτων λέγει ἐν γένει περὶ τῶν γυναικῶν, καὶ ἔτι ὅτι ἐτηροῦντο ὑπὸ κλεῖθρα καὶ μοχλοῦς, ὡς καὶ τῷ ὄντι πολλαχοῦ ὀνομάζονται κατάκλειστοι καὶ θαλαμευόμεναι καὶ φρουρούμεναι, ὁ δὲ Φωκυλίδης ἐν ταῖς γνώμαις αὐτοῦ συμβουλεύει, «παρθενικὴν δὲ φύλασσε πολυκλείστοις θαλάμοισι μηδέ μιν ἄχρι γάμων πρὸ δόμων ὀφθῆναι ἐάσης». διὸ καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα, ἀπολογουμένη πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα, μεμφόμενον αὐτὴν ἐπὶ τῷ ὅτι ἀφῆκε μόναν ἐν τῷ οἴκῳ τὰς θυγατέρας, λέγει ὅτι φρουροῦνται: καλῶς ἐν ὄχυροῖς παρθενῶσιν. Ἐκ δὲ τοῦ ἀδύτου τοῦ παρθενῶνος, ὅπου οἰκουργοὶ καὶ ἔθαλλον ἐν σκιά, μόνον κατ' ἐξαιρέτους τινὰς εὐκαιρίας ἐξήρχοντο ἢ πρὸς θεωρίαν ἢ πρὸς κοινωνίαν πομπικῆς τιγος τελετῆς, καὶ συνήθως κατὰ τοιαύτας μόνον εὐκαιρίας προσεφέρετο αὐναῖς ἀφορμὴ ἀναπτύξεως τρυφερωτέρων αἰσθημάτων πρὸς τὸ ἕτερον φῦλον, ὡς καὶ πραγματικῶς οἱ κωμικοὶ εἰσάγουσιν

*) „Non sedet nisi in interiore parte aedium, quae γυναικωνίτις appellatur, quo memo accedit nisi propinqua cognatione conjunctus“.

ένίοτε έν τοῖς έαυτῶν δράμασι τάς τοιαύτας εύκαιρίας. Ἐάν δέ έν ταῖς τραγωδίαις άπαντῶμεν και παρθενικά πρόσωπα δρῶντα, τοῦτο γίνεται, διότι πᾶσαι αἱ ύποθέσεις τῶν δραμάτων εἰσιν ήρυσμέναι εκ τοῦ έπικοῦ κύκλου, ότε δια τήν άφέλειαν τῶν χρόνων αἱ παρθένοι έζων ή τοῦλάχιστον παρίστανται ήμῖν ζῶσαι έλευθερώτερόν πως και άνέδην. Ἄλλα πάντως έν Σπάρτη ύπήρχε μεγάλη έξείρεσις ώς πρὸς τόν τοιοῦτον έν τῷ παρθενῶνι άνακεχωρηκότα βίον τῶν παρθένων και ώς πρὸς τήν συχνότεραν μετά τοῦ άρρέενος φύλου συμπεριφοράν αὐτῶν, έφ' όσον εκεί ή θήλεια νεολαία μετείχε και τῶν γυμνασίων τῆς άρρέενος· και έν Χίῳ δέ άναφέρονται άγῶνες παιδων και παρθένων, παλαιόντων πρὸς άλλήλους έν τοῖς γυμνασίοις και τοῖς δρόμοις και παρεχόντων ήδιστον θεάμα τοῖς περιέργοις· έν Ἡλιδι δέ φαίνεται ότι αἱ παρθένοι άπήλαυον μάλιστα και έλευθερίας, αὐστηρῶς άπηγορευμένης ταῖς ύπάνδροις· διότι εάν μὲν αὐται έφωρῶντο έλθοῦσαι εις τόν άγῶνα τόν Ὀλυμπιακόν και μετημφισμένοι άνδρικά, ή και όλως διαβάσαι τόν Ἄλφειόν κατά τάς άπηγορευμένας ήμέρας, έρρίπτοντο κατά τοῦ τυπαίου όρου, αἱ δέ παρθένοι οὐδ' ειργοντο άπλῶς παρ' αὐτοῖς άπό τοῦ θεᾶσαι τούς άγῶνας. Περιττόν σημειῶσαι ένταῦθα τήν έν τοῖς θεσμοφορίοις και άλλοις μυστηρίοις και πανυχίσι συμμετοχήν τῶν άττικῶν γυναικῶν, ή τήν εις τό θεάτρον κατά τήν παράστασιν τραγωδιῶν ή κωμωδιῶν φοίτησιν αὐτῶν, διότι ταῦτα ήσαν έξαιρετικά περιστάσεις, μή άναγόμεναι εις τόν καθ' εκάστην ιδιωτικόν βίον. Πανταχοῦ λοιπόν άλλαχοῦ ήν συνήθως έπιβεβλημένον τό έθος «ταῖς θηλείαις οικουρεῖν και ένδον μένειν, παρθένοις μὲν είσω κλισιάδων, τήν μεσαύλιον όρον ποιουμέναις, τελείαις δ' ήδη γυναιξί τήν αὔλειον». Διὸ και παρά τοῖς τραγικοῖς εύρηται τό οικουρεῖν ώς άπαραίτητον κατηγορημα τῶν παρθένων, πρὸς ἄς και έξομοιοῦνται πάντες οἱ οικουροῦντες, «οικουροῦσι κατ' οἶκον, ώστε παρθένοι», και παρ' Εὐριπίδῃ δίδεται ή συμβουλή, «εις όχλον έρπειν παρθένοισιν οὐ καλόν.» Ὡσαύτως και ὁ Ἡσίοδος καταλέγει τό ένδον εἶναι ώς γνώρισμα τῆς παρθένου, «ήτε δόμων έντοσθε φίλη παρὰ μητρί μῖμνει.» Ἄλλ' έπειδή μακρά ή και δια βίου παρθενία φαίνεται ότι ήν εκ

τῶν σπανιοτήτων ἐν Ἑλλάδι, διὰ τοῦτο βεβαίως καὶ οὗτος ὁ περιορισμὸς ἦν πρόσκαιρος. Καὶ τῷ ὄντι ἐλάχιστα παραδείγματα τοιαύτης ἀειπαρθενίας ἀπαντῶνται ἐν Ἑλλάδι, ἢ τοῦλάχιστον ἐθεωρεῖτο καὶ ἐθρηνεῖτο ὡς μέγα δυστύχημα, ὡς ἐξάγεται τοῦτο ἐξ ἱκανῶν παρὰ τοῖς τραγικοῖς ποιηταῖς χωρίων· παρὰ Σοφοκλεῖ ὁ τυφλὸς βασιλεὺς Οἰδίπους, ἀπαριθμήσας τὰ ὄνειδα, εἰς ἃ ἐμελλον εἶναι ἐκτεθειμένοι αἱ μικραὶ θυγατέρες αὐτοῦ ἕνεκα τῶν ἀκουσίων πατρικῶν ἀμαρτημάτων, λέγει πρὸς αὐτάς, «εἶτα τίς νυμφεύσεται ὑμᾶς; οὐκ ἔστιν οὐδεὶς, ὦ τέκνα, ἀλλὰ δηλαδὴ χέρσους φθαρῆσαι καὶ ἀγάμους ὑμᾶς χρεῶν», καὶ πρὸς τὸν Κρέοντα λέγει περὶ τῶν αὐτῶν, «μὴ παρίδῃς αὐτάς πτωχάς, ἀνάνδρους, ἐγγενεῖς ἀλωμένας». Ἡ δ' Ἑλένη παρ' Εὐριπίδῃ μεταξὺ τῶν ἄλλων μεγάλων δυστυχημάτων καταλέγει καὶ τὸ ὅτι «θυγάτηρ ἀνάνδρος πολιὰ παρθενεύεται». Ἡ Ἥλέκτρα παρὰ Σοφοκλεῖ βαρυαλγεί· λέγουσα, «πάρεστι δ' ἀλγεῖν εἰς τοσόνδε τοῦ χρόνου ἄλεκτρα γηράσκουσιν ἀνυμέναιά τε,» καὶ ἀλλαχοῦ ἡ αὐτὴ, «ἄτεκνος, τάλαινα, ἀνύμφευτος αἰὲν οἴχνη». Ἡ Ἥλέκτρα μάλιστα κατὰ τινα μελοποιὸν Ξάνθον καὶ ἐπώνυμος τῆς μακρᾶς αὐτῆς παρθενίας ἐγένετο, πρότερον καλουμένη Λαοδίκη· διότι, ἀφ' οὗ ἀνηρέθη ὁ Ἄγαμέμνων, τὴν δὲ Κλυταιμνήστραν ἔγημεν ὁ Αἰγισθος καὶ ἐβασίλευσεν; ἄλεκτρον οὔσαν καὶ καταγηρῶσαν παρθένον οἱ Ἀργεῖοι ἐκάλεσαν αὐτὴν Ἥλέκτραν διὰ τὸ ἀμοιρεῖν ἀνδρὸς καὶ μὴ πεπειρᾶσθαι λέκτρον. Καὶ πολλαχοῦ περὶ τῶν τοιούτων «ἀνυμφος καὶ δύσμορος» συνδυάζονται· καὶ ἡ Ἀντιγόνη θρηνολογεῖ ἑαυτὴν ὅτι «ἄκλαυτος, ἀφιλος, ἀνυμέναιος, ταλαίφρων ἄγεται τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου», καὶ ἀλλαχοῦ λέγει ὅτι «καὶ νῦν ἄγει με διὰ χερῶν οὕτω λαβῶν ἄλεκτρον, ἀνυμέναιον, οὔτε τοῦ γάμου μέρος λαχοῦσαν, οὔτε παιδείου τροφῆς». Μόνον ὁ Πλίνιος, καθ' ὅσον γινώσκωμεν, ἀναφέρει ἀειπάρθενόν τινα ζωγράφον γυναῖκα Λάλλαν ἢ Λαίαν (*perpetuum virgo*), ἀλλ' αὕτη ἀνήκει εἰς πολὺ μεταγενεστέρην ἐποχὴν.

§ 11. Τὸ χεῖριστον ὅμως πάντων τούτων ἦν ὅτι τὸ γυναικεῖον φύλον ἠϋξανε καὶ ἠλικιοῦτο ἄνευ ἐκπαιδεύσεως καὶ μαρφήσεως· διότι οὔτε ἰδιαίτερα παρθεναγωγεῖα ἢ ἐκπαιδευτικὰ κατα-

στήματα ὑπὲρ τῶν κορασίων ὑπῆρχον, οὔτε κατ' οἶκον προσελαμβάνοντο ἰδιωτικοὶ διδάσκαλοι πρὸς ἐκπαίδευσιν αὐτῶν. Μάλιστα δὲ καὶ κατεβάλλετο τὸναντίον φροντίς, ὅπως ἡ νέα κόρη μάθῃ ὅτι ἐλάχιστα, ὡς παρὰ Ξενοφῶντι λέγεται περὶ τινος ὅτι «κόρη ἔζη ὑπὸ πολλῆς ἐπιμελείας, ὅπως ἐλάχιστα μὲν ὄψοιτο, ἐλάχιστα δὲ ἀκούσοιτο, ἐλάχιστα δὲ ἔροιτο», καὶ ὁ Σωκράτης παρὰ τῷ αὐτῷ εἰσάγεται λέγων πρὸς τὸν Κριτόβουλον ὅτι «ἔγημας αὐτὴν τὴν γυναῖκα παῖδα νέαν μάλιστα καὶ ὡς ἐδύνατο ἐλάχιστα ἑωρακυῖαν καὶ ἀκηκουῖαν». Αἱ θυγατέρες παρελάμβανον μόνον τὰς γνώσεις καὶ ἐπιδεξιότητας τῶν μητέρων αὐτῶν διὰ τῆς πράξεως καὶ τριβῆς, καὶ ταύταις μόνον καὶ ταῖς τροφοῖς ἦν ἐμπεπιστευμένη πᾶσα ἡ ἀνατροφή αὐτῶν, συνισταμένη ἐν τῇ ἐκμαθήσει καταλλήλων ἔργων πρὸς τὸν προορισμὸν τῆς γυναικός, ὡς τοῦ νήθειν καὶ ὑφαίνειν καὶ τῆς ἄλλης οἰκονομίας, οἷα προδιεγράφη. Μετὰ τῆς τριαύτης στοιχειώδους ἀνατροφῆς τῶν κορασίων ἀνεμιγνύοντο βεβαίως καὶ τινὰ πνευματικώτερα στοιχεῖα, ὡς ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ γραφή, ἀλλ' ὑπέκειντο εἰς λίαν αὐθαίρετα καὶ τυχαῖα μέτρα. Καὶ οὐδεὶς μὲν ἀγνοεῖ ὅτι διέπρεψαν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τόπους καὶ χρόνους διαφόρους καὶ γυναῖκες πεπαιδευμέναι καὶ ὑψηλοῖέρας διανοητικότητος, ποιήτριά τε καὶ φιλόσοφοι, περὶ ὧν καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀρχαιότητα ἔγραψεν ἰδιαιτέρον σύγγραμμα ὁ Στωϊκὸς Ἀπολλώνιος, «ὅσαι γυναῖκες ἐφιλοσόφησαν», καὶ ὁ Πλάτων ἀναφέρει συνάμα παλαιούς καὶ σοφοὺς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας εἰρηκότας καὶ γεγραφότας, — ἀλλ' αὗται αἱ γενικώτεραι εἰδήσεις καὶ τὰ ἰδιαιτέρα παραδείγματα λυρικῶν ποιητριῶν, οἷον Σαπφοῦς, Ἡρίνης, Τελεσίλλας, καὶ φιλοσοφησασῶν Πυθαγορείων γυναικῶν οὐδαμῶς δύνανται ἀναιρεῖν τὸ γενικῶς εἰρημένον περὶ τοῦ γυναικείου φύλου, καθ' ὅσον πάντα ταῦτα διατελοῦσι μόνον ἔξοχοι καὶ ἔνδοξοι ἐξαιρέσεις, προκύψασαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἰδιαιτέρων τοπικῶν ἢ ἄλλων περιστάσεων.

§ 12. Ἡ μόνη δὲ κοινωνικὴ ἐκπαίδευσις τῶν σεμνῶν νεανίδων ἑλληνικῶν οἴκων, ἣτις καθίσταται ἡμῖν πιθανή, περιορίζετο μέχρι τοσοῦτων μόνον, ὅσα ἦσαν αὐταῖς ἀναγκαῖα κατὰ τὰς ὁρησκευτικὰς τελετάς, ἐνθα ὤφειλον ἄδειν χωρικῶς (ἐν χορῷ) καὶ

ὄρχεϊσθαι ἐν χορείαις, καὶ ὅτε δὴ ἀπετόλμων ρίπτειν καὶ τὸ πρῶτον καὶ μόνον βλέμμα, ὅπερ τὰ ἑλληνικὰ ἤθη ἐπέτρεπον αὐταῖς, πρὸς τὸν μείζονα καὶ εὐρύτερον δημόσιον βίον καὶ πρὸς τὴν ἀρρενα νεότητα· πέραν δὲ καὶ ἐκτὸς τῶν τοιούτων περιορισμῶν τῆς παρθενικῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς μικρᾶς πρὸς δημοσίαν συμπεριφορὰν καὶ ἐμφάνισιν ἐλευθερίας ὑπῆρχε διὰ τὴν ἑλληνίδα οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀκόλαστός τις ἐμφανῆς καὶ δημόσιος βίος, ὅστις ἦν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὸν βίον τῆς οἰκογενείας. Ἡ περιγραφὴ τοῦ τοιούτου ἀνέτου καὶ ἐλευθερωτέρου βίου τῶν Ἑλληνίδων ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τῆς ἐνταῦθα προθέσεως ἡμῶν· σημειωτέον δὲ μόνον ὅτι διὰ τὰς αὐλητρίδας καὶ ψαλτρίας καὶ κιθαριστρίας μόνον φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον διδασκαλεῖα κατὰ τὰ παρὰ τοῖς νεωτέρους ὠδεῖα (conservatoires), ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ ἐκμάθησις τῆς τέχνης καὶ ἡ περὶ αὐτὴν ἐπιτηδειότης ἤσκειτο ἐπὶ ζημίᾳ τῆς σεμνότητος καὶ σωφροσύνης. «Psallere et saltare elegantius docta quam necesse est probae».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ.

ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ.

§ 1. Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς βίος καὶ πρὸ πάντων τὸ ἀττικὸν ἔθος εἶχεν ἀποκεχωρισμένον τὸ θῆλυ φύλον ἀπὸ τοῦ ἀρρένου διὰ μεγάλου χάσματος· τὸ τοιοῦτο δὲ χάσμα καὶ ἡ ἀττικὴ νομοθεσία, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ βίῳ ὑπάρχοντος ἔθους, παρέστησεν ἀρκούντως, θεωρήσασα τὴν γυναῖκα ὡς διὰ βίου ἀνήλικα ἐνώπιον τοῦ νόμου καὶ οὕτω προσενεχθεῖσα πρὸς αὐτὴν ἐν ταῖς διαφόροις συναλλαγαῖς τοῦ βίου καὶ διατάξασα διαρρήδην, μὴ ἔστω συγκεχωρημένον τῇ γυναικί, ὡς μηδὲ τῷ παιδί τὸ συναλλάσσεσθαι καὶ συμβάλλεσθαι πέραν ἐνὸς μεδύμου κριθῆς. Γοιαύτη τις ὁμῶς θέσις ἀπέναντι τῶν ἄλλων οἰκογενῶν οὐδαμῶς ἰσχύει καὶ περὶ τῶν τέκνων τοῦ ἑλληνικοῦ οἴκου. Διότι ἐν τῇ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ τὰ νόμιμα τέκνα τοῦ οἴκου ἀπήλαυον καὶ ὑπὸ τῆς ἐπικρατούσης συνηθείας καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου προστασίας, καθιστώσης σχεδὸν ἀδύνατον τὴν σύγκρισιν τῆς παρ' Ἑλλησι πατρικῆς ἐξουσίας πρὸς τὴν παρὰ Ῥωμαίοις patriam potestatem· καὶ παρὰ τούτοις μὲν ὡμολογεῖτο ὅτι τὸ δίκαιον τῆς ἐπὶ τῶν παιδῶν πατρικῆς ἐξουσίας ἦν ἰδιάζον αὐτοῖς, μὴ ἀνευρισκόμενον παρ' οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἔθνῶν *). Παρ' Ἑλλησιν ὁμῶς

*) „Jus potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum, nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos (Romani) habemus“ κατὰ τὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ διατάξεις.

ὁ βίος καὶ ἡ νομοθεσία, ὑποβάλλοντες τοὺς παῖδας κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῶν ἀνηλικιότητα ὑπὸ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν καὶ ὀδηγίαν, περιώριζον ἐντὸς ὅλως ἀνθρωπίνης ἡμερότητος καὶ πολιτισμοῦ τὸ πατρικὸν δικαίωμα τοῦ τιμωρεῖν τοὺς ἀπειθεῖς υἱούς, οὐδὲ προσέταπτον αὐτοῖς τὸ φονεῦν τοὺς παραβαίνοντας τὰ πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὴν πατρίδα καθήκοντα, ἢ τοῦλάχιστον οὐδαμῶς ἐπέτρεπον τοιοῦτό τι γινόμενον. Ἐν ᾧ ἡ παρά τοῖς Ῥωμαίοις πατρικὴ ἐξουσία περιελάμβανε τὸ ἐπὶ ἐλευθερίας, ζωῆς καὶ θανάτου τοῦ υἱοῦ δικαίωμα τοῦ πατρός, καὶ καθίστα τοῦτον ἀληθῶς δεσπότην καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτόχρημα δεσποτείαν μέχρις ἄκρας ὠμότητος πρὸς τὰ τέκνα καὶ μέχρις ἀντικρυς διαφωνίας πρὸς τὰ δίκαια τῆς πολιτείας, τὸ ἐλληνικὸν ἔθος καὶ ὁ ἐλληνικὸς νόμος διεκρίνετο ἀπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ διττῶς, καὶ κατ' ἔκτασιν καὶ κατ' ἐπίτασιν, τὸ μὲν καθ' ὅσον κατέπαυε τὴν ἐπὶ τοῦ παιδὸς πατρικὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς αὐτοτελείας τούτου τῆς προσγινομένης ἢ δι' ὠρισμένης ἡλικίας ἢ διὰ τοῦ γάμου ἢ δι' ἐγγραφῆς εἰς τὸ ληξιαρχικόν, τὸ δὲ καθ' ὅτι τὸ μέγιστον ἐπετρέπετο τῷ Ἑλληνι πατρὶ μόνῃ ἡ ἀναίρεσις τῆς μεταξὺ παιδὸς καὶ γονέων σχέσεως δι' ἀποκηρύξεως καὶ ἀποκληρώσεως, μηδαμῶς θίγουσα τῆς ἐλευθερίας μηδὲ τῆς ζωῆς τοῦ παιδός. Ἀλλὰ πάλιν, ἐν ᾧ παρά τοῖς Ῥωμαίοις τὸ σχεδὸν ἀπεριόριστον καὶ ἐν μέρει ἀπάνθρωπον πατρικὸν δικαίωμα ἐμετριάζετο καὶ ἐξηυγενίζετο διὰ τῆς φυσικῆς στοργῆς καὶ τοῦ πνεύματος τῶν Ῥωμαϊκῶν ἡθῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ἕκαστος οἶκος ἀπὸ δεσποτείας κατήντα οἶονεὶ βασιλεία κατὰ τὴν ἀριστοτέλειον ἐκδοχὴν, καὶ κατὰ τοῦτο παρεῖχε τῇ Ῥωμαϊκῇ πειθαρχίᾳ διαρκεστέραν καὶ ἀσφαλεστέραν βάσιν, καὶ ὑπὸ τὴν σκιάν αὐτοῦ ἀνεβλάστησεν ἡ ὅλως Ῥωμαϊκὴ ἰδέα τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσεβείας (pietas), ἄριστον ὄργανον ἠθοποιήσεως καὶ τῶν ἀνεπαρκῶν τῆς δημοσίας ἀγωγῆς νόμων βοηθητικόν, — ἐν Ἀθήναις, ἤδη καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀριστοφάνης ἐδίδασκε τὰς Νεφέλας, ἡ παράλυσις τῆς πατρικῆς ἐξουσίας παρεσκεύαζε τὴν παράλυσιν τῆς πολιτείας. Τὴν τοιαύτην διαφορὰν χαρακτηρίζει προσφυῶς Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, λέγων· «οἱ μὲν τὰς ἐλληνικὰς καταστησάμενοι πολιτείας βραχύν τινα κομιδῇ

χρόνον ἔταξαν ἄρχεσθαι τοὺς παῖδας ὑπὸ τῶν πατέρων, οἱ μὲν ἕως ἂν τρίτον ἐκπληρώσωσιν ἀφ' ἡβῆς ἔτος, οἱ δὲ ὅσον χρόνον ἠέθεοι μένωσιν, οἱ δὲ μέχρι τῆς εἰς τὰ ἀρχεῖα τὰ δημόσια ἐγγραφῆς, ὡς ἐκ τῆς Σόλωνος καὶ Πιπτακοῦ καὶ Χαρώνδου νομοθεσίας ἔμαθον, οἷς πολλὴ μαρτυρεῖται σοφία· τιμωρίας δὲ κατὰ τῶν παίδων ἔταξαν, ἐὰν ἀπειθῶσι τοῖς πατράσιν, οὐ βαρείας, ἐξελάσαι τῆς οἰκίας ἐπιτρέψαντες αὐτοὺς καὶ χρήματα μὴ καταλιπεῖν, περαιτέρω δὲ οὐδέν· τοιγάρτοι πολλὰ ἐν Ἑλλησιν εἰς πατέρας ὑπὸ τέκνων ἀσχημονεῖται· — ὁ δὲ τῶν Ῥωμαίων νομοθέτης ἀπασαν ὡς εἰπεῖν ἔδωκεν ἐξουσίαν πατρὶ καθ' υἱοῦ καὶ παρὰ πάντα τὸν τοῦ βίου χρόνον, ἐὰν τε εἴργειν, ἐὰν τε μαστιγοῦν, ἐὰν τε δέσμιον ἐπὶ τῶν κατ' ἀγρὸν ἔργων κατέχειν, ἐὰν τε ἀποκτινῦναι προαιρῆται, καὶ τὰ πολιτικὰ πράττων ὁ παῖς ἤδη τυγχάνη, καὶ ἐν ἀρχαῖς ταῖς μεγίσταις ἐξεταζόμενος, καὶ διὰ τὴν εἰς τὰ κοινὰ φιλοτιμίαν ἐπαινούμενος». Τινὲς ἐνόμισαν ὅτι καὶ παρ' Ἀθηναίοις ὑπῆρχε νόμος τις, περὶ τῶν ἀκρίτων νόμος ὀνομαζόμενος, καθ' ὃν ἐπετρέπετο τοῖς πατράσι τὸ φονεῦν ἐν δεδομένη περιπτώσει τοὺς υἱούς, ἀλλὰ τοιοῦτος νόμος κατεδείχθη ὡς μόνης φαντασίας ἀποκύημα.

§ 2. Παρ' Ἑλλησι λοιπὸν ὁ πατήρ ὡς οἰκογενειάρχης ἦν ἀπλῶς ὁ φυσικὸς κηδεμὼν καὶ διαχειριστὴς τῆς κοινῆς τοῦ οἴκου περιουσίας, ἦν κύριος κατὰ τὴν παρὰ τοῖς ἀττικοῖς νομικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, οὐχὶ δὲ δεσπότης, ὁ πατήρ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἦρχε τῶν παίδων βασιλικῶς, «ἢ τῶν τέκνων ἀρχὴ βασιλική», ἢτοι ἦρχε τιμώμενος μὲν καὶ ἐξέχων ὡς βασιλεύς, ἀλλ' ἐπὶ ἐλευθέρων καὶ οὐχὶ ὡς ἐπὶ δούλων, διότι ἐπὶ τῶν τέκνων ἦρχε καὶ κατὰ φιλίαν καὶ κατὰ πρεσβείαν, ἅπερ εἰσὶ χαρακτηριστικὰ τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς· «τὸ γὰρ γεννηῆσαν καὶ κατὰ φιλίαν ἄρχον καὶ κατὰ πρεσβείαν ἐστίν, ὅπερ ἐστὶ βασιλικῆς εἶδος ἀρχῆς.» Εἶχε μὲν ὁ πατήρ τὸ δικαίωμα τοῦ σωφρονίζειν καὶ τιμωρεῖν καὶ διὰ σωματικῶν ποινῶν, οἷον πληγῶν καὶ τῶν τοιούτων, τοὺς ἀπειθοῦντας υἱούς, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτο πατρικὸν δικαίωμα ἐλάχιστα διέφερεν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ δικαιώματος τοῦ ἀπονεμομένου καὶ οἴφδηποτε ἄλλω, ἀσχολουμένω περὶ τὰ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἀνήλι-

κος παιδός, οἳοι ἦσαν οἱ γραμματισταὶ ἢ γραμματοδιδάσκαλοι καὶ οἱ παιδοτρίβαι, ἢ καὶ ἄλλων παιδικῶν μαθημάτων διδάσκαλοι· καὶ καθ' ἣν ἔννοιαν εἶδομεν ἄνωτέρω ὅτι ὁ πατήρ ὀνομάζεται κύριος τοῦ υἱοῦ, ὡς κηδεμῶν καὶ φροντιστῆς αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ νόμου, κατὰ τὴν αὐτὴν εὐρίσκεται ἢ αὐτὴ λέξις καὶ ἐπὶ διδασκάλου, ὅστις κατὰ τὰς ἰδέας τῶν ἀρχαίων, καίτοι ἔχων τὸ αὐτὸ δικαίωμα τῷ πατρικῷ ἐπὶ τοῦ ἐκπαιδευομένου παιδός, τοσοῦτον ὅμως ἀπεῖχεν ἀπὸ τοῦ εἶναι δεσπότης αὐτοῦ, ὥστε πολλάκις οἱ ὁμοταγεῖς αὐτῷ διδάσκαλοι καὶ παιδαγωγοὶ ἦσαν δοῦλοι. Ἀλλὰ τοιαύτην σύγκρισιν τῆς πατρικῆς ἐξουσίας μετὰ τοῦ παραπλησίου παιδαγωγικοῦ δικαιώματος ἱκανῶς παριστᾷ ἡμῖν καὶ ὡς γεγονός τοῦ βίου Δίων ὁ Χρυσόστομος, ἐν οἷς λέγει, «τρέφονται πάντες ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ παῖονται πολλάκις ὑπ' αὐτῶν καὶ πείθονται, ὅ τι ἂν ἐκεῖνοι προστάττωσιν αὐτοῖς· καίτοι ἔνεκα τοῦ πείθεσθαι καὶ πληγὰς λαμβάνειν καὶ τῶν γραμματιστῶν οἰκέτας φήσεις τοὺς παρ' αὐτοῖς μανθάνοντας καὶ τοὺς παιδοτρίβας δεσπότης εἶναι τῶν μαθητῶν ἢ τοὺς ἄλλο διδάσκοντας· καὶ γὰρ προστάττουσιν αὐτοῖς, καὶ τύπτουσι μὴ πειθομένους».

§ 3. Ἡ σημασία, ἣν ὁ ἑλληνικὸς βίος ἀπένεμεν εἰς τὸ τέκνον, ὡς σπουδαῖον συστατικὸν τοῦ οἴκου καὶ τῆς κοινωνίας μέλος, καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς προνοίας, ἣν νομοθεσίαι τινὲς ἐλάμβανον καὶ περὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ μητρικῇ νηδύϊ ἐμβρύων, τιμωροῦσαι τὴν ἐξάμβλωσιν· «ἀπεῖπον ταῖς γυναῖξιν ἀμβλίσκειν τοῦτο καὶ ταῖς ἀπειθούσαις ζημίας ἐπέθεσαν». Ἀλλὰ περὶ τούτου φαίνεται ὅτι ἐν γένει θεωρία καὶ πράξις ἦσαν ἀσύμφωνοι ἀλλήλαις· διότι ὁ μὲν Πλάτων ἐν τῇ θεωρητικῇ καὶ ἰδανικῇ αὐτοῦ Πολιτείᾳ θέλει νομοθετεῖν «μάλιστα μὲν μηδ' εἰς φῶς ἐκφέρειν κύημα μηδὲν, εἰ γένηται· εἰ δέ τι βιάσῃται, οὕτω ἐκτιθέναι, ὡς οὐκ οὔσης τροφῆς τῷ τοιούτῳ»· καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲ συγχωρεῖ τοῦτο, λέγων· «πρὶν αἰσθησθαι ἐγγενέσθαι καὶ ζωὴν, ἐμποιεῖσθαι δεῖ τὴν ἀμβλωσιν», καὶ ἀναφέρει μάλιστα καὶ τὸ αἷτιον τούτου ῥητῶς· «τὸ γὰρ ὅσιον καὶ τὸ μὴ διωρισμένον τῇ αἰσθήσει καὶ τῷ ζῆν ἔστιν». Ἀλλ' ἐν τῇ πράξει τὸ τοιοῦτο ἦν πάντως ἀμφισβητήσιμον, καὶ ἐτίθετο μάλιστα ὡς ζήτημα ἐν τῇ ἀρχαιότητι, «εἰ τὸ ἔτι

ἐγγυμονούμενον ἄνθρωπός ἐστι καὶ εἰ ἀνεύθυνα τὰ τῶν ἀμβλώσεων ταῖς γυναῖξί». Καὶ ἐκθεσις δὲ νεογνῶν βρεφῶν ἐγένετο συνήθως ἐν διαφόροις πολιτείαις· τοῦτο τὸ ἔγκλημα ἦν ἴσως συγγνώμης ἄξιον, ἐν ὅσῳ ἐγένετο ἕνεκα πενίας, καὶ πρὸ μικροῦ εἶδομεν τὴν παρ' Ἑλλησι φιλοσοφικὴν θεωρίαν οὕτω δικαιολογοῦσαν τὴν ἐκθεσιν καὶ ἐπιτρέπουσαν «ἐκτιθέσθαι ὡς οὐκ οὔσης τροφῆς τῷ τοιούτῳ,» καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ παραπλησία αἰτιολογία τούτου ἐπιφέρεται «οἱ μὲν γὰρ πένητες οὐ τρέφουσι τέκνα, φοβούμενοι μὴ χειρόν ἢ προσήκει τραφέντα δουλοπρεπῆ καὶ ἀπαιδευτα καὶ τῶν καλῶν πάντων ἐνδεῶ γένηται· τὴν γὰρ πενίαν ἔσχατον ἠγούμενοι κακόν, οὐχ ὑπομένουσι μεταδοῦναι τέκνοις, ὥσπερ χαλεποῦ τινος καὶ μεγάλου νοσήματος». Ἄλλ' ἢ Ἀριστοτέλειος ἠθικὴ παραινεῖ τὸ ἀποφεύγειν ταύτην τὴν ἀνάγκην ἄλλως πως· «διὰ πλῆθος τέκνων, ἐὰν ἡ τάξις τῶν ἐθνῶν κωλύῃ, μηδὲν ἀποτίθεσθαι τῶν γιγνομένων», ὃ ἐστὶ καὶ ἐκεῖ, ὅπου ἡ συνήθεια καὶ ἡ ἀνάγκη μὴ ἐπέτρεπεν ἀπεριόριστον ἀριθμὸν παίδων, ὥφειλε θεραπεύεσθαι τὸ τοιοῦτο κακόν τῆς πολυτεκνίας οὐχὶ δι' ἐκθέσεως, ἀλλ' ἢ δι' ἀνοχῆς τοῦ γεννηθέντος, ἢ πρὶν ἔτι γεννηθῆ δι' ἀμβλώσεως αὐτοῦ, ἔτι ἀναίσθητου ὄντος καὶ μηκέτι λαβόντος ζωὴν ἐν τῇ μητρικῇ νηδύϊ· περιορίζει δὲ τὴν ἀπόθεσιν ἢ ἐκθεσιν ταύτην μόνον εἰς τὰ πεπηρωμένα βρέφη καὶ ἐκτρώματα· «περὶ ἀποθέσεως καὶ τροφῆς τῶν γιγνομένων ἔστω νόμος μηδὲν πεπηρωμένον τρέφειν». Ἄλλὰ κατὰ δυστυχίαν καὶ ἐνταῦθα ἐπεκράτει μεγάλη αὐθαιρεσία, ἣτις ἐλάμβανεν ἀθέμιτον καὶ ἐγκληματικὸν χαρακτήρα, γινομένη ὑπὸ εὐπόρων καὶ πλουσίων πρὸς διαφόρους κληρονομικοὺς σκοποὺς· «ὃ δὲ μοι δοκεῖ δεινότατον, λέγει ὁ Μουσώνιος παρὰ Στοβαίῳ, οὐδὲ πενίαν ἐνιοὶ προφασίζεσθαι ἔχοντες, ἀλλ' εὐποροὶ χρημάτων ἔντες, τινὲς δὲ καὶ πάνυ πλούσιοι, ὅμως τολμῶσι τὰ ἐπιγιγνόμενα τέκνα μὴ τρέφειν, ἵνα τὰ προγενόμενα εὐπορῆ μάλλον». Παράδοξος τρόπος τοῦ ἐξασφαλίζειν τὴν περιουσίαν τοῖς πρωτοτόκοις ἐν ἐλλείψει ἄλλων πρωτοτοκίων (droit d'aînesse)! Ἰδίως περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκθέσεως τῶν βρεφῶν σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἐγένετο συνήθως ἐν χύτραις, καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο ἢ τοιαύτη ἐκθεσις ἐγχυτρισμός, ἐγχυτρίζειν καὶ χυτρίζειν, ὡς σημειοῦται παρὰ τοῖς

γραμματικοῖς· «ἐγχυτρισμός ἢ του βρέφους ἐκθεσις, ἐπεὶ ἐν χύτραις ἐξετίθεντο» καὶ «ἐγχυτρίστριαι αἱ μαῖαι αἱ ἐκτιθεῖσαι ἐν χύτραις τὰ βρέφη»· παράδειγμα δ' ἐκθέσεως παρέχει ἡμῖν ὁ Εὐριπίδης· «ὡς δ' ἦλθεν χρόνος, τεκοῦσ' ἐν οἴκοις παῖδ' ἀπήνεγκεν βρέφος... κακτίθησιν ὡς θανούμενον κοίλης ἐν ἀντίπηγος εὐτρόχῳ κύκλῳ, προγόνων νόμον σώζουσα», ἐνθα ἀντίπηξ σημαίνει ἄγγος, κίστην, κιβωτόν, καὶ ἢ αὕτη ὀνομάζεται αὐτόθι καὶ πλεκτόν κύτος καὶ ἐλικτόν κύτος ἀντίπηγος.

§ 4. Ἄλλα καὶ πώλησις νεογνῶν βρεφῶν ἀπαντᾶται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Τοῦτο δ' ἐγένετο ἰδίως ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ὑποβάλλειν αὐτὰ ὡς ὑποβόλιμαῖα τέγνα ἄλλαις γυναῖξιν, αἵτινες ἦσαν ἀπαιδές, ὡς μὴ δυνάμεναι κυῆσαι αὐταὶ καὶ στεῖραι ἢ στερίφαι οὔσαι, καὶ ὅμως ἤθελον κατέχειν ἐκάστη προσηλωμένον ἑαυτῇ τὸν ἄνδρα· περίεργος δὲ μάλιστα ἢ περὶ τούτου γνώμη τοῦ Δημοσθένους, ἐνθα πολλοῦ ἀπέχων τοῦ στιγματίσαι τοιαύτην πράξιν, λαμβάνει πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν περὶ τοῦτο φρόνιμον καὶ ἐπικερδῆ συναλλαγὴν τῆς πωλούσης τὸ ἴδιον βρέφος μητρὸς καὶ τὴν ἀπάτην καὶ ἀσύνητον κερδοσκοπίαν τῆς ἀγοραζούσης τὸ ξένον γυναικός· «ἢ μὲν γὰρ ὡς ἀληθῶς μήτηρ ἢ τεκοῦσα αὐτὸν πλεῖστον ἀπάντων ἀνθρώπων εἶχε νοῦν, ἢ δὲ δοκοῦσα καὶ ὑποβαλομένη πασῶν ἦν ἀνοητοτάτη γυναικῶν· σημεῖον δὲ ἢ μὲν γὰρ ἀπέδοτο εὐθὺς γενόμενον, ἢ δὲ, ἐξὸν αὐτῇ βελτίῳ πρίασθαι τῆς αὐτῆς τιμῆς, τοῦτον ἠγόρασε». Τοιαύτην τινὰ πώλησιν ὑπαινίττονται καὶ αἱ συχνάκις ἀναγινωσκόμεναι παρὰ τοῖς ἀττικοῖς ῥήτορι φράσεις, οἷαι Θεόκριτος ὁ Ἐλαφροστίχτου καλούμενος, Κηφισόδωρος ὁ τοῦ Μύλωνος καλούμενος, Μνησίθεος ὁ τοῦ Μαγεῖρου καλούμενος. Ἄλλα καὶ περὶ τοῦ τοιούτου εἶδους τῆς ἐκθέσεως τῶν τέκνων ἀρμόζει τὸ πολὺ τὸ ὑπὸ Ἰλουτάρχου λεγόμενον περὶ τῆς διὰ πωλήσεως γινομένης προαιρετικῆς ἀπαλλοτριώσεως ἢ ἐκποίησεως ἐνηλίκων ἤδη τέκνων, ὅτι οὐδεὶς δηλαδὴ ῥητὸς νόμος ὑπῆρχεν ἐναντίον τούτου, οὐχὶ δὲ ὅτι ἢ κοινὴ γνώμη ἐπεδοκίμαζε τὴν τοιαύτην ἐκποίησιν, εἰ μὴ ἐν σπανίαις καὶ ἐξαιρετικαῖς περιστάσεσι· «πολλοὶ δὲ καὶ παῖδας ἰδίους ἠναγκάζοντο πωλεῖν· οὐδεὶς γὰρ νόμος ἐκώλυε»· τοῦτο ἐν Ἀθήναις, περὶ δὲ τῶν Θη-

βῶν μάλιστα γινώσκομεν ὅτι ἐν ᾧ οὐκ ἐξῆν ἀνδρὶ Θηβαίῳ ἐκθεῖναι παιδίον καὶ ὁ νόμος κατεψηφίσατο θάνατον κατὰ τοῦ ἐκτιθέντος αὐτοῦ, ἀντὶ τῆς ἐκθέσεως ἄλλος νόμος ἀντικατέστησε δικαίωμα πωλήσεως, καθ' ὃ ἐνδεὴς πατὴρ ἠδύνατο ἀπαλλαχθῆναι τοῦ παιδὸς αὐτοῦ διὰ πωλήσεως, μεσολαβούσης τῆς ἀρχῆς, ὡς πάλιν καὶ ἐκθετὸν τέκνον εὐρεθὲν ἐγένετο δοῦλος τοῦ ἀνελομένου καὶ διαθρέψαντος αὐτό. Ἄλλ' ἐν Ἀθήναις ὁ Σόλων περιώρισε τὸ καθ' ἑαυτὸν τοῦτο τὸ πρὸς πώλησιν δικαίωμα εἰς μόνας τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ πατὴρ ἠδύνατο λαβεῖν ἐπ' αὐτοφώρῳ ἢ ἐξελέγξαι τὰς θυγατέρας αὐτοῦ ἐκουσίως ἀτιμασθείσας. Ἄλλ' ἄρα γε εὔθηκε καὶ τινα ἀπαγορευτικὴν ἢ τοῦλάχιστον περιοριστικὴν οἰατάξιν περὶ τῆς ἐκποιήσεως τῶν ἀρρένων παιδῶν; — Περὶ δὲ εἰσποιήσεως ἢ υἰοθεσίας ἀλλαχοῦ γενήσεται λόγος.

§ 5. Δυσκολώτερον ὅμως τὸ διορίσαι καὶ ἀποφῆνασθαι, ἀν καὶ ἡ ἀποκλήρωσις καὶ ἀποκήρυξις (ἀπείρασθαι) υἱοῦ ἦν περιορισμένη ὑπὸ θετικῶν καὶ νομικῶν διατάξεων, ἢ κατελείπετο ἐλεύθερον ἔργον τῆς διακρίσεως καὶ ἐξουσίας τοῦ πατρὸς, διότι τοῦλάχιστον οὔτε διαδικασίας εἶδος οὔτε ἐπιτηρητικὴ τούτου ἀρχὴ καὶ δικαστικὴ ἀρμοδιότης δύναται καταδειχθῆναι ἀποχρώντως· διότι εἰ καὶ λέγει ὁ Λουκιανὸς, «οὐχ ἅπασιν ὁ νομοθέτης οὐδὲ πάντα υἰέας, οὐδὲ ὅσάκις ἀν ἐθέλωσιν ἀποκηρύττειν συγκεχώρηκεν, οὐδ' ἐπὶ πάσαις αἰτίαις», ἀλλὰ πλαστὴ δικανικὴ περίπτωσις ἀδυνατεῖ ἀντισταθμίσαι μαρτυρίαν, εἰλημμένην ἐκ πραγματικῆς παρὰ τῷ Δημοσθένει δίκης, ἐνθα λέγεται ὅτι «ὁ νόμος τοὺς γονέας ποιεῖ κυρίους οὐ μόνον θεῖσθαι τοῦνομα ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξαλειψαὶ πάλιν καὶ ἀποκηρύξαι». Διὰ ταύτης δὲ τῆς ἐξαλείψεως τοῦ ὀνόματος οὐδαμῶς ἐννοητέα μόνον ἀλλαγὴ ὀνόματος· καὶ ὑπαινίττονται μὲν διαφοροὶ γραμματικοὶ ὅτι εἶχεν ἐκ νόμου τοιοῦτό τι δικαίωμα ὁ πατὴρ, διότι λέγεται πρὸς αὐτοῖς ὅτι ἀποκήρυκτος ὁ ἐπὶ ἀδικήματι ἢ ἐπὶ κολάσει ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐκ τῆς οἰκίας ἐκβληθείς, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ τοιαύτη πατρικὴ ἐξουσία οὐδεμίαν ἀνάγκην δικαστικῆς ἀναγνώρισεως καὶ συναινέσεως εἶχεν. Ἐὰν δὲ ὑπῆρχεν ἐν τῇ συνηθείᾳ νενομισμένος τις τύπος, ἢ διὰ τοῦ κήρυκος δημοσίευσις τῆς τοιαύτης ἀποκηρύξεως, οὗ τὴν ὑπαρξίν ὑποδεικνύει ἡμῖν

ὁ Πλάτων, λέγων ὅτι οἱ πατέρες ἡγοῦνται ὅτι ὁ νομοθέτης ὀφείλει νομοθετεῖν ἐξεῖναι αὐτοῖς, ἐὰν βούλωνται τὸν υἱὸν ὑπὸ κήρυκος ἐναντίον ἀπάντων ἀπειπεῖν υἱὸν κατὰ νόμον μηκέτ' εἶναι, τοῦτο πάντως ὀφείλε γίνεσθαι, ἵνα περιέρχεται ἡ τοιαύτη κολαστικὴ πράξις τοῦ ἀνδρός εἰς τὴν ἀρμοδιότητα καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς κοινῆς γνώμης. Τοῦτο δὲ τῷ ὄντι καὶ ἤθελε κατορθῶσαι ὁ Πλάτων, ὅστις, χαρακτηρίζων τὴν ἀποκήρυξιν τοῦ υἱοῦ, ὡς καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ πατρὸς, ὡς ἔργα καὶ ἤθη παγκάκων ἀνδρῶν, νομίζει ὅτι ὁ δικαίως μέλλων πάσχειν τοῦτο χρήζει ἀποκηρύττεσθαι οὐχὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς μόνου, ἀλλ' ὑπὸ παντὸς τοῦ γένους, καὶ ἐπεθύμει θεραπεῦσαι τὴν περὶ τοῦτο κατάχρησιν διὰ τοιούτου τινὸς νόμου. «Ὅν ἂν θυμὸς ἐπίη μηδαμῶς εὐτυχῆς, εἴτ' οὖν ἐν δίκῃ, εἴτε καὶ μὴ, ὃν ἔτεκέ τε καὶ ἐξεθρέψατο, τοῦτον ἐπιθυμεῖν ἀπαλλάξαι τῆς ἑαυτοῦ συγγενείας, μὴ φαύλως οὕτως ἐξέστω μηδ' εὐθύς τοῦτο ἔρᾶν, πρῶτον δὲ συλλεξάτω τοὺς αὐτοῦ συγγενεῖς μέχρις ἀνεψιῶν καὶ τοὺς τοῦ υἱέος ὡσαύτως τοὺς πρὸς μητρός, κατηγορεῖτω δ' ἐν τούτοις, διδάσκων ὡς ἄξιός ἄπασιν ἐκ τοῦ γένους ἐκκεκηρύχθαι δότω καὶ τῷ υἱεῖ λόγους τοὺς ἴσους, ὡς οὐκ ἄξιός ἐστι τούτων οὐδὲν πάσχειν· καὶ ἐὰν μὲν πείθῃ ὁ πατήρ καὶ συμψήφους λάβῃ πάντων τῶν συγγενῶν ὑπὲρ ἡμισυ, πλὴν πατρὸς διαψηφιζομένου καὶ μητρός καὶ τοῦ φεύγοντος, τῶν τε ἄλλων, ὅποσοιπερ ἂν ὦσι γυναικῶν εἴτε ἀνδρῶν τέλειοι, ταύτη μὲν καὶ κατὰ ταῦτα ἐξέστω τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν ἀποκηρύττειν, ἄλλως δὲ μηδαμῶς τὸν δ' ἀποκηρυχθέντα ἐὰν τις τῶν πολιτῶν υἱὸν βούληται θέσθαι, μηδεὶς νόμος ἀπειργέτω ποιεῖσθαι· τὰ γὰρ τῶν νέων ἤθη πολλάς μεταβολὰς ἐν τῷ βίῳ μεταβάλλειν ἐκάστοτε πέφυκεν.» — Ἄλλ' ὑπῆρχε καὶ ἄλλη αἰτία, δι' ἣν ἡ κατάχρησις τοῦ πρὸς ἀποκήρυξιν δικαιώματος τοῦ πατρὸς ἦν σπανιωτέρα· ἦν δὲ αὕτη ἡ μεγάλη σημασία καὶ σπουδαιότης, ἦν ἡ εὐσεβῆς ἀρχαιότης ἀπένεμε τῇ δι' ἀμέσων κληρονόμων συνεχείᾳ τῆς γενεᾶς ἰδίως διὰ θρησκευτικούς λόγους, ἀφορῶντας τοὺς ἐφεστίους ἢ κατοικιδίους θεοὺς καὶ τὴν διηνεκῆ λατρείαν αὐτῶν· «πάντες γὰρ οἱ τελευτήσκειν μέλλοντες», λέγει ὁ Ἰσαῖος, «πρόνοιαν ποιοῦνται σφῶν αὐτῶν, ὅπως μὴ ἐξερημώσουσι τοὺς σφετέρους αὐτῶν οἴκους, ἀλλ' ἔσται

τις καὶ ὁ ἐναγιῶν καὶ πάντα τὰ νομιζόμενα αὐτοῖς ποιήσων· διὸ καὶ ἄπαιδες τελευτήσωσιν, ἀλλ' οὖν ποιησάμενοι καταλείπουσι καὶ οὐ μόνον ἰδίᾳ ταῦτα γινώσκουσιν, ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ τὸ κοινὸν τῆς πόλεως οὕτω ταῦτ' ἔγνωκε· νόμῳ γὰρ τῷ ἄρχοντι τῶν οἴκων, ὅπως ἂν μὴ ἐξερημῶνται, προστάττει τὴν ἐπιμέλειαν.» διὰ τὸ αὐτὸ δὲ τέλος, ὅπως σώζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν κλήρων καὶ ὁ παρὰ τοῖς Ἰθαίοις νομοθέτης Φιλόλαος ἔθηκεν ἰδίως θετικούς περὶ παιδοποιίας νόμους.

§ 6. Μόνον ἢ πραγματικὴ παραμέλησις τῶν καθηκόντων, ἄτινα κατὰ νόμον τὰ τέκνα ἐχρεώσθουν τοῖς γονεῦσιν, οἷον τῆς νοσοκομίας καὶ γηροκομίας, τῆς ἐν δικαστηρίῳ καὶ ἄλλαις ἀνάγκαις βοήθειας, συνελόντι εἰπεῖν πάντων, ὅσα ἢ ἑλληνικὴ νομοθεσία συμπεριελάμβανεν ὑπὸ τὸ γενικὸν ἔνομα κακῶσις γονέων, — μόνον αὕτη ἠδύνατο δικαιολογήσαι τοιαύτην αὐστηρὰν διαγωγὴν κατὰ τῶν ἀχαρίστων υἱῶν· διότι οἱ παῖδες παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οὐχὶ μόνον ἦσαν οἱ φυσικοὶ κληρονόμοι τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἔτι ὤφειλον εἶναι τὸ στήριγμα τοῦ οἴκου καὶ ἡ βακτηρία τῶν γονέων, καὶ πραγματικῶς ἦσαν χειραγωγοί, νοσοκόμοι, γηροτρόφοι, τροφεῖς, ταφεῖς, στηρίγματα οἴκου ἢ βίου, ἐπίκουροι ἀναγκαῖοι, βοηθοί, σύμμαχοι, προαγωνισταί. Οὐδεμίαν ὅμως εἶδησιν ἔχομεν περὶ τοῦ ἂν ἐπεβάλλοντο καὶ ταῖς θυγατράσι τοιαῦται ὑποχρεώσεις ὑποστηρίξεως καὶ γηροκομίας τῶν γονέων· τοῦλάχιστον γινώσκομεν ὅτι μόνον παρ' Αἰγυπτίοις, οἵτινες ἐπετήδευον ἤδη καὶ νόμους ἐναντίους τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις, «τρέφειν τοὺς τοκέας τοῖσι μὲν παισὶ οὐδεμίᾳ ἀνάγκη μὴ βουλομένοισι, τῆσι δὲ θυγατράσι πᾶσα ἀνάγκη καὶ μὴ βουλομένησι» καθ' Ἡρόδοτον. Οὐχὶ δὲ μόνον ἦν ἀποχρώντως δεδικαιολογημένον ἐν τοιαύταις περιπτώσεσι τὸ πατρικὸν δικαίωμα τοῦ ἀποκηρύττειν, ἀλλὰ καὶ ἡ νομοθεσία καὶ ἡ πολιτεία ὑπέβαλλε τοὺς γενομένους ἐνόχους τοιαύτης κακώσεως τῶν γονέων εἰς οὐδὲν ἧττον ἢ τὴν ἀτιμίαν, δηλαδὴ τὴν στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· περὶ τούτου παρὰ μὲν Αἰσχίνῃ λέγεται ὅτι «ἐάν τις λέγῃ ἐν τῷ δήμῳ, τὸν πατέρα τύπτων ἢ τὴν μητέρα ἢ μὴ τρέφων ἢ μὴ παρέχων οἰκῆσιν, τοῦτον οὐκ ἔᾶ λέγειν» ὁ νόμος· ὁ δὲ Σωκράτης, λαλῶν περὶ τῆς

πρὸς τοὺς γονεῖς ἀχαριστίας, λέγει πρὸς τὸν συνδιαλεγόμενον αὐτῷ, «τὴν δὲ μητέρα τὴν πάντων μάλιστα σε φιλοῦσαν οὐκ οἶει δεῖν θεραπεύειν; οὐκ οἶσθ' ὅτι καὶ ἡ πόλις ἄλλης μὲν ἀχαριστίας οὐδεμιᾶς ἐπιμελεῖται οὐδὲ δικάζει, ἀλλὰ περιορᾷ τοὺς εὖ πεπονθότας χάριν οὐκ ἀποδιδόντας, ἐὰν δέ τις γονέας μὴ θεραπεύῃ, τούτῳ δίκην τε ἐπιτίθησι, καὶ ἀποδοκιμάζουσα οὐκ ἔῃ ἄρχειν τοῦτον, ὡς οὔτε ἂν τὰ ἱερά εὐσεβῶς θυόμενα ὑπὲρ τῆς πόλεως, τούτου θύοντος, οὔτε ἄλλο καλῶς καὶ δικαίως οὐδὲν ἂν τούτου πράξαντος». Καὶ τοιαύτην μὲν ἐν γένει βοήθειαν καὶ ὑποστήριξιν ἠξίουσαν καὶ ἀνέμενον οἱ πατέρες παρὰ τῶν παίδων αὐτῶν.

§ 7. Ἀλλὰ πρὸς τοιαύτην περιποίησιν οὐδὲν δικαίωμα εἶχον οἱ γονεῖς, οὐδὲ ἠδύναντο ὅλας προσδοκᾶν παρὰ τῶν παίδων τοιαῦτα καθήκοντα, ἐὰν καὶ αὐτοὶ οἱ γονεῖς μὴ ἐφρόντιζον προηγουμένως, ὅπως ἐξασφαλίσωσιν ἑαυτοῖς τοιαῦτα καθήκοντα ἐκ μέρους τῶν παίδων οὐχὶ μόνον διὰ τῆς τροφῆς καὶ συντηρήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ καταλλήλου ἀνατροφῆς τῶν παίδων καὶ ἐπειδὴ ἐν τοιαύτῃ προσδοκίᾳ ἔκειτο τὸ ἴδιον τῶν γονέων συμφέρον, διὰ τοῦτο αὕτη περιεῖχε τὸ κυριώτατον ἐλατήριον τῆς ὑπὲρ τῶν τέκνων μερίμνης αὐτῶν. Διότι ἐν τῇ Ἀττικῇ τοῦλάχιστον γινώσκομεν ὅτι τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τῶν τέκνων πατρικὰ δικαιώματα ἀνεφύοντο τότε μόνον, ἐὰν καὶ οἱ γονεῖς προηγουμένως εἶχον ἐκπεπληρωμένα τὰ πρὸς τοὺς παῖδας καθήκοντα αὐτῶν καὶ τῷ ὄντι ἡ ἀττικὴ νομοθεσία οὐχὶ μόνον τοὺς μὴ γνησίους ἢ ἐξ ἑταίρας γεννηθέντας παῖδας ἀπήλλαττε τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ τρέφειν τοὺς πατέρας, ἀλλὰ καὶ τοιούτους γνησίους, ὧν τὴν ἀνατροφήν εἶχον παραμελήσαντες, ἢ καὶ παρέδιδον καὶ ἐξεμίσθουν ἐπὶ ἀτιμίᾳ. Ὅτι δὲ ἡ ὑπὸ τῶν τέκνων διατροφή τῶν γονέων ἦν γενικῶς νενομισμένη ἐν Ἑλλάδι μαρτυρεῖ ὁ Οὐίτρούβιος, ὅστις ἐν ἀντιθέσει τοῦ ἀττικοῦ πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ἔθος λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἰσὶν ἀξιέπαινοι διὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν νομοθεσία πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἀναγκάζει τοὺς παῖδας τρέφειν τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς, ἡ δὲ τῶν Ἀθηναίων οὐχὶ πάντας τοὺς γονεῖς, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἀναθρέψαντας τὰ ἑαυτῶν τέκνα ἐν ταῖς τέχναις, δηλαδὴ ἔν τε τῇ φιλολογίᾳ καὶ τῇ ἐγκυκλίῳ παιδεύσει τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν, οὐχὶ δὲ ἐν τινὶ προσ-

διωρισμένη τέχνη ἢ ἐπαγγέλματι, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Πλούταρχος *). Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν οὔτε ῥητῶς, οὔτε καταναγκαστικῶς ἐξήρει τῶν τοιούτων καθηκόντων ἢ νομοθεσία, καταλείπουσα καὶ τῶν τοιούτων υἱῶν τὴν προαίρεσιν ἐλευθέραν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν ἢ μὴ τῶν τοιούτων καθηκόντων· διότι λέγει, «τοῖς ἐξ ἐταίρας γενομένοις μὴ ἐπάναγκες εἶναι τρέφειν τοὺς πατέρας», ὡς καὶ «μὴ ἐπάναγκες εἶναι τῷ παιδί ἡβήσαντι τρέφειν τὸν πατέρα, μηδὲ οἴκησιν παρέχειν, ὅς ἂν ἐκμισθωθῇ ἔταιρειν.»

§ 8. Περὶ ἀνατροφῆς τῶν παιδῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ ἐγκυκλίου παιδείας ἔσται λόγος ἀλλαγῶ. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκεῖ τὸ σημειῶσαι μόνον ὅτι αὕτη ἦν ἔργον ἀπλῶς τῶν ἰδιωτῶν, μηδαμῶς ὑποβοηθουμένη ὑπὸ τοῦ δημοσίου καὶ τῆς πολιτείας, ὅπερ ἀρκούντως καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς πολυχρήστου φράσεως «εἰς διδασκάλου φοιτᾶν», ἣτις μαρτυρεῖ μὲν ὑπαρξίν ἰδιωτικῶν σχολείων καὶ ἔλλειψιν δημοσίων ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων, ἀλλ' οὐδαμῶς ἀποκλείει καὶ τὴν γενικότητα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς νεολαίας. Τὸ καθολικὸν τῆς τοιαύτης ἐκπαιδεύσεως ἐπιβεβαιούται ἔτι μᾶλλον διὰ τούτου, ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ἑλληνικῆς νεότητος, καίτοι ὑποβεβλημένης εἰς ἀλλοίαν ἐπιμέλειαν καὶ μεταχειρίσιν, παρέχει ἡμῖν παντοίας ἀναλογίας πρὸς τὸν μετέπειτα βίον τοῦ ἀνδρός καὶ πολίτου, οὔ ἢ σφαῖρα, οὕτως εἶπεῖν, ἦν ἰδίως ἡ δημοσιότης καὶ ἡ πολιτεία. Ὡς ὁ παιδαγωγὸς τοῦ ἀνήλικος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἀκόλουθον τοῦ ἐνήλικος, οὕτως ἡ εἰς τὸ γυμνάσιον φοίτησις ἀποζημιῶ ἐκεῖνον διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς ἀπόκλεισιν· τὰ δὲ διδασκαλεῖα, ὧν ἐπὶ τῶν βάρων ἠκροάζετο καὶ ἐξεμάνθανε τὰ ποιήματα ἐπικῶν καὶ λυρικῶν, ἦσαν διὰ τὸν παῖδα τὸ αὐτὸ, ὅπερ διὰ τὸν ἐνήλικα αἱ δραματικαὶ παραστάσεις, αἵτινες καὶ αὐταὶ πάλιν διετάχθησαν καὶ καθιδρύθησαν οἷον εἰς σχολεῖον τοῦ ἀνδρός· «τοῖς μὲν γὰρ παιδαρίοισιν ἐστὶ διδά-

*) „Athenienses ideo oportere laudari, quod omnium Graecorum leges cogunt parentes ali a liberis, Atheniensium non omnes, nisi eos, qui liberos artibus erudissent, i. e. literatura encyclicaque doctrinarum omnium disciplina.“

σκαλος, ὅστις φράζει, τοῖς δ' ἠβῶσί γε ποιητής», ὡς λέγει ὁ Ἄριστοφάνης. Σπάνια δὲ ἢ μᾶλλον ὀλίγιστα ἦσαν αἱ ἐξαιρέσεις τοιαύτης ιδιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καθ' ἃς αὐτὴ ἢ πόλις ἐλάμβανε δημοσίᾳ πρόνοιαν περὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, μισθοῦσα διδασκάλους, ὡς γνωστὸν τοῦτο περὶ τῆς νομοθεσίας τοῦ Χαρώνδα, ὃς ἐνομοθέτησε «τοὺς υἱεῖς ἅπαντας τῶν πολιτῶν μαθάνειν γράμματα, χορηγοῦσης τῆς πόλεως τοὺς μισθοὺς τοῖς διδασκάλοις.» Τούναντίον δὲ ὁ Ἄριστοτέλης, ἀπαιτῶν ὡς ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάγκην τὴν κοινὴν ἐπιμέλειαν αὐτῆς, ὑποδεικνύει ἡμῖν ὅτι ἡ ιδιωτικὴ ἐκπαίδευσις ἦν τὸ σὺνηθὲς παρὰ τοῖς Ἕλλησι· «φανερὸν (λέγει) ὅτι καὶ τὴν παιδείαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι πάντων· καὶ ταύτης τὴν ἐπιμέλειαν εἶναι κοινὴν καὶ μὴ κατ' ἰδίαν, ὃν τρόπον νῦν ἕκαστος ἐπιμελεῖται τῶν ἑαυτοῦ τέκνων, ἰδίᾳ τε καὶ μάθησιν ἰδίαν, ἣν ἂν δόξη, διδάσκων.» καὶ πάλιν ἀλλαγῶς αὐτὸς λέγει ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ νομοθέτου παραμέλησις τῆς παιδεύσεως τῶν νέων ἢ ἐν ταῖς διαφόροις πόλεσι παρατηρουμένη βλάπτει τὰς πολιτείας, ἐξαιρουμένων μόνων τῶν Λακεδαιμονίων, ὧν ἡ πολιτεία ἐπαινεῖται ἰδίως ἐπὶ τούτῳ, ὅτι ἐποιεῖτο πλείστην σπουδὴν περὶ τοὺς παῖδας καὶ ταύτην κοινῇ.

§ 9. Ἄλλ' εἰ καὶ φαίνεται ὅτι ἡ πολιτεία οὐδαμῶς ἀνεμιγνύετο εἰς τὴν κατὰ τοὺς αὐτοὺς κοινούς νόμους ἐκπαίδευσιν καὶ ἀγωγὴν τῶν παίδων, ὅπερ ἀποτελεῖ μεγίστην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσιν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν καὶ ἠθικὴν ἀνάγκην τῆς ὁμοιομόρφου καὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τῆς σκοπούσης τὸ ἴδιον τῆς πολιτείας συμφέρον καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς συντήρησιν καὶ ἀποδεικνυούσης τὸν σημερινὸν πολίτην κατὰ τοῦτο τῷ ἔντι μῦθον τῆς πόλεως, — ἐμερίμνα ὅμως ἐμμέσως καὶ ἐπηγρύπνει περὶ τούτου διὰ τῶν προμνησθεισῶν διατάξεων, αἵτινες ἦσαν τοῦλάχιστον οἶονεὶ ἐμμεσὸς τις ἐγγύησις ὑπὲρ τῆς ἀγωγῆς ἑκάστου πολίτου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐλάχιστου, ὥστε ἕνεκα τῆς τοιαύτης ἐμμέσου μερίμνης τῶν διαφόρων νομοθετῶν οὐδεὶς τῶν πολιτῶν προέβαινεν εἰς τὴν ἡλικίαν ὅλως ἀπεστερημένος καὶ ἄμοιρος κοινωφελῶν γνώσεων. Διὸ παρὰ Πλάτωνι ἐν τῇ λαμπρᾷ ἠθοποιίᾳ τῶν πρὸς τὸν Σωκράτη λαλούντων νόμων τῆς πόλεως λέγεται

καὶ περὶ τῶν τῆς ἀγωγῆς νόμων ὅτι οὗτος ὁ σοφὸς οὐκ ἠδύνατο μέμφεσθαι τοῖς περὶ τὴν τοῦ γενομένου τροφήν τε καὶ παιδείαν νόμοις τῆς πόλεως, ἐν ἧ καὶ αὐτὸς ἐπαιδεύθη, καὶ ὅτι ἀναμφισβητήτως οἱ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένοι νόμοι λίαν καλῶς προσέταττον, παραγγέλλοντες τῷ πατρὶ ἐν μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν τὸν υἱόν. Ὅτι δὲ κατὰ μέγα μέρος ἦν ἔργον τῶν ἰδιωτῶν ἡ τοιαύτη ἐκπαίδευσις, καὶ ὅτι μόνη ἡ ἔμμεσος φροντις τῆς πόλεως ἀνεπαρκῆς ἐν περιπτώσεσι, καθ' ἃς ἔλειπεν ἐκείνη ἡ ἰδιωτικὴ τοῦ πατρὸς μέριμνα, δεικνύει ὁ αὐτὸς Πλάτων, ἐνθα εἰσάγει τὸν Κρίτωνα λέγοντα πρὸς τὸν Σωκράτη· «πρὸς δὲ τούτοις καὶ τοὺς υἱεῖς τοῦ σαυτοῦ ἔμοιγε δοκεῖς προδιδόναι, οὓς σοι ἐξὸν καὶ ἐκθρέψαι καὶ ἐκπαιδεῦσαι οἰχῆσει καταλιπών, καὶ τὸ σὸν μέρος, ὅτι ἂν τύχη, τοῦτο πράξουσι· τεύξονται δέ, ὡς τὸ εἶκόσ, τοιούτων, οἷάπερ εἶωθε γίνεσθαι ἐν ταῖς ὀρφανίαις περὶ τοὺς ὀρφανούς (βεβαίως ἔλλειψις σπουδαίας καὶ ἐπιμελοῦς ἀνατροφῆς διὰ τὴν ὀλιγωρίαν τῆς πόλεως)· ἡ γὰρ οὐ χρῆν ποιῆσθαι παῖδας, ἡ ξυνδιαταλαιπωρεῖν τρέφοντα καὶ παιδεύοντα.»

§ 10. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν προρρήθέντων ὁ ἤδη ἐνήλιξ υἱὸς εἶχεν ἀπέναντι τῶν γονέων αὐτοῦ ἄλλο τι μέγα δικαίωμα, δι' οὗ ἀποδεικνύεται ἡ ἐν τῇ ἑλληνικῇ οἰκογενεῖα σπουδαία σημασία τοῦ υἱοῦ. Γινώσκομεν δηλαδὴ ὅτι κατὰ τὴν ἀττικὴν νομοθεσίαν ὁ υἱὸς εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐνάγειν εἰς δίκην ἐπὶ παρανοίᾳ τὸν πατέρα τὸν ἔνεκα παραφροσύνης καταστάντα ἤδη ἢ καὶ φαινόμενον ἀνίκανον πρὸς διαχείρισιν τῆς περιουσίας τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἀποστερεῖν δικαστικῶς καὶ διὰ τοῦ νόμου τὸν τοιοῦτον πατέρα τοῦ δικαιώματος τῆς διαχειρίσεως (ἀπαγορεύειν, εἰσάγειν καὶ αἶρεῖν παρανοίας). Καὶ καταδικάζει μὲν ὁ κατὰ θεωρίαν μόνον νομοθέτης Πλάτων καὶ τὰς τοιαύτας πρὸς τοὺς γεννήτας διαφορὰς τῶν παίδων, λέγων περὶ τούτου ὅτι φιλεῖ γίνεσθαι ἐν ἡθεσι παγκάκων ἀνθρώπων τὸ ἐξεῖναι τοῖς παισὶ γράφεσθαι παρανοίας πατέρας ὑπὸ νότων ἢ γήρωσ διάτιθεμένους αἰσχυρῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐπιβεβαιοῖ τὸν ὑπάρχοντα νόμον διὰ τῶν προφυλακτικῶν μέτρων, ἅτινα διαγράφει πρὸς περιστολὴν τῶν ἐκ τούτου καταχρήσεων καὶ ἐπιβλαβῶν τοῖς ἡθεσι συνεπειῶν. «Ἐάν δέ τις τινα

νόσος ἢ γῆρας ἢ καὶ τρόπων χαλεπότης ἢ καὶ ζύμπαντα ταῦτα ἔκφρονα ἀπεργάζεται διαφερόντως τῶν πολλῶν, καὶ λανθάνη τοὺς ἄλλους πλὴν τῶν συνδαιτιωμένων, οἰκοφθορῇ δέ, ὡς ὦν τῶν αὐτοῦ κύριος, ὁ δὲ υἱὸς ἀπορῇ καὶ ὀκνῇ τὴν τῆς παρανοίας γράφεισθαι δίκην, νόμος αὐτῷ κείσθω· πρῶτον μὲν πρὸς τοὺς πρεσβυτάτους τῶν νομοφυλάκων ἐλθόντα διηγῆσασθαι τὴν τοῦ πατρὸς συμφορὰν· οἱ δὲ, κατιδόντες ἱκανῶς, συμβουλευόντων, εἴαν τε δέη γράφεισθαι, καὶ εἴαν μὴ, τὴν γραφὴν· εἴαν δὲ συμβουλεύωσι, γιγνέσθωσαν τῷ γραφομένῳ μάρτυρες ἅμα καὶ ζύνδικοι· ὁ δὲ ὄφλων (ἢ αἰρούμενος παρανοίας) τοῦ λοιποῦ χρόνου ἄκυρος ἔστω τῶν αὐτοῦ καὶ τὸ σμικρότατον διατίθεσθαι, καθάπερ δὲ παῖς οἰκείτω τὸν ἐπίλοιπον βίον». Ἡ τοιαύτη δὲ ἀγωγή καὶ παρανοίας δίκη εἰσήγετο οὐχί, ὡς ὑπὸ πολλῶν πολλαχῶς παρεξηγήθη, ἐνώπιον εὐρυτέρου τινὸς οἰκογενειακοῦ συμβουλίου, ἐνώπιον δηλαδὴ τῶν φρατόρων, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ὑπὸ τὴν προεδρείαν καὶ εἰσήγησιν τοῦ πρώτου ἀρχοντος τῆς πολιτείας, τοῦ ἐπωνύμου, εἰς οὗ τὴν ἀρμοδιότητα ὑπήγοντο ἐν γένει πᾶσαι αἱ οἰκογενειακαὶ ἀμφισβητήσεις καὶ δίκαι.

§ 11. Ἄλλως δὲ περὶ τῶν μεταξὺ γονέων καὶ παιδῶν νομικῶν σχέσεων οὐδὲν ἄλλο λεπτομερέστερον γινώσκομεν, καὶ γενικώτερον μόνον δυνάμεθα παρατηρῆσαι, ὅτι ἡ προμνησθεῖσα πατρικὴ ἐξουσία διὰ τοῦτο ἰδίως ἦν ξένη τῇ τε ἀττικῇ πολιτεία καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, διότι ἐνταῦθα, ἐνθα ἡ ἰδιωτικὴ θέλησις ἐξηφανίζετο ἐνώπιον τῆς ἰδέας τοῦ δημοσίου, ὁ οἰκογενειάρχης οὐδεμιᾶς τοιαύτης αὐτοτελοῦς θέσεως ἀπέναντι τῆς πολιτείας ἀπήλαυεν, ὡς παρὰ Ῥωμαίοις. Ἔτι δὲ ἀγνοοῦμεν, κατὰ πόσον παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς παραδείγματος χάριν τὰ τέκνα εἶχον ἀπέναντι τῶν πατέρων, καὶ κατὰ πόσον οὗτοι ἀνελάμβανον δικαιώματα ἢ ὑπεβάλλοντο εἰς ὑποχρεώσεις διὰ τὰς πράξεις τῶν παιδῶν αὐτῶν. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ὑφίστατο ἡ πατρικὴ ἐξουσία, ὁ υἱὸς οὐδὲν δικαίωμα εἶχε πρὸς τὸ ἐνάγειν τὸν πατέρα κατὰ τὴν κυριολεκτικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἂν δὲ τοῦτο ἐγίνετο μετὰ ταύτην, περὶ τούτου οὐδὲν βέβαιον παρέχουσιν ἡμῖν αἱ πηγαὶ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, ὡς ἀμφίβολον ἔτι, ἂν ὁ υἱὸς ἠδύνατο ἐνάγειν καὶ εἰς δημοσίας καὶ εἰς

ιδιωτικὰς δίκας (δίκας, γραφὰς γράφεσθαι). Ἄλλ' ἐὰν ὁ υἱὸς τινος ἦν συγχρόνως καὶ δημόσιος ὑπουργὸς καὶ ὡς τοιοῦτος ἐνήργει, τότε καὶ τὸ Ἄττικὸν δίκαιον ἀπέλυεν αὐτὸν πάσης πρὸς τὸν πατέρα ὑποχρέωσεως καὶ συνεξωμοιοῦτο τῷ Ῥωμαϊκῷ, καθ' ὃ ἐν δημοσίαις δίκαις ὁ υἱὸς ἐθεωρεῖτο ὡς πατὴρ ἢ οἰκογενειάρχης *). Ἡ πατρικὴ ἐξουσία ἔληγε παρὰ τοῖς Ἄττικοῖς, ὡς προεῖρηται, ἅμα τῇ εἰς τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον ἐγγραφῇ τοῦ υἱοῦ, ἄνευ δέ τινος διατυπώσεως παραπλησίας τῇ παρὰ Ῥωμαίοις περιέργῳ χειραφεσίᾳ (emancipatio), συνισταμένη εἰς τριττὴν πώλησιν τοῦ υἱοῦ καὶ τριττὴν ἀπόλυσιν ἢ χειραφέτησιν. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἐνήλιξ καὶ, ἐπὶ τὸ Ῥωμαϊκώτερον εἰπεῖν, χειράφετος υἱὸς παρ' Ἄττικοῖς οὐδαμῶς ἀπηλλάττετο ἀπὸ τῶν καθηκόντων τῆς διατροφῆς καὶ συντηρήσεως τοῦ πατρὸς καὶ ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων, ὧν τὴν παραμέλησιν ἐχαρακτήριζον ὡς κάκωσιν γονέων.

---

*) „In caussis publicis filiusfamilias loco patrisfamilias habetur“